

הנח"ל עולה בחומות

נח"ל מוריה
ברובע היהודי
1972-1967

רעות אודם

במילים אלו מתאר דוד ארנפלד את הסיבות שהובילו להחלטתו להצטרף לגרעין גנ"ת (גרעין נח"ל תעשייתי דתי), שאנשיו היו חלוצי ההתיישבות המחודשת ברובע היהודי לאחר מלחמת ששת הימים.

נח"ל נח"ל - היכון!

פתיחת הדרך לירושלים העתיקה במלחמת ששת הימים הביאה להתרגשות גדולה בקרב אזרחי ישראל. ממשלת ישראל החליטה ליישב ביהודים את הרובע היהודי שרובו היה חרב, במהירות האפשרית. על מנת להכשיר את האזור למגורים היה צורך להניח תשתיות בקנה מידה נרחב, ובטרם בנייה לערוך חפירות ארכיאולוגיות. עם זאת, הייתה תחושה כי אין להמתין עד לסיום העבודות. טדי קולק, ראש עיריית ירושלים, אמר:

"כל העסק הזה של שחרור ירושלים, עם הכותל המערבי ועם הר הבית - כל זה החיש את פעימות ליבי, לא ידעתי מנוח. שמעתי שחודשים רבים אחרי שחרורה עדיין אין פוקדים את ירושלים העתיקה. מזניחים, אין עושים מאומה, איש אינו גר שם, שום יהודי לא לך בתוכה. כל זאת - אחרי שנים מרובות כל כך של געגועים וכיסופים. זה הרגז אותי. לא הכרתי את ירושלים, אפילו לא את החדשה, אך בלבי אהבתי, הערצתי. [...] וכשנפלה המילה 'לירושלים' לא הרהרתי פעמיים. אני הולך אמרתי. ידעתי את הקשיים, אך אני מתחרט. ודאי, יותר נוח בתל אביב, אך יותר טוב, יותר יפה, יותר נשגב בירושלים. הרי משהו חייב לעשות את העבודה, וצריך ללכת לירושלים ולבנותה! אני רוצה להיות ה'מישהו'."

רעות אודם - בעלת תואר מוסמך בלימודי ארץ ישראל, מנהלת "ראשית ירושלים - המרכז לסיוורם ולימודי ירושלים". מדריכה ומרצה בנושאי ירושלים, מחברת הספר "חלוצים בין חומות" (2016).

תורה ועבודה ברובע היהודי

ככל שעברו הימים גבר הצורך הלאומי ביטחוני לאכלס בדחופות את הרובע היהודי. "כל יום שעובר טומן בחובו סכנה של לחץ פוליטי נגד תכנית האכלוס היהודי" אמר שר הדתות הרב ד"ר זרח ורפהטיג. המדיניות המרכזית שהנחתה האת פעולות השיקום ברובע הייתה להביא במהירות האפשרית מספר רב של תושבים. מטרת ההקמה של התנחלות מוריה כגרעין נח"ל הייתה ליישב את הרובע היהודי ולאבטח אותו. הרובע עדיין היה מיושב באוכלוסייה ערבית שמנתה כ-2,500 נפש. נציגי המדינה לא בטחו בנאמנותם, והיו אף גלויי אלימות כלפי מבקרים יהודים בדרכם אל הכותל. חברי גרעין גנ"ת ג' תכננו להקים ברובע היהודי מפעלים תעשייתיים קואופרטיביים, במסגרת הפעולות לשיקומו וליישבו מחדש. נגריה, מפעל צעצועים ובית דפוס. בחודש הראשון לאיחוד העיר דווח בעיתונות על כ-9,000 פניות למוסדות של המבקשים להתיישב בעיר העתיקה. לחברי גרעין גנ"ת ג' ותלמידי ישיבת הכותל (להלן, עמ' 23) נודעה השפעה חשובה על אופיו של הרובע היהודי ועל פיתוחו בשנותיו הראשונות. כאשר הוקמה החברה לשיקום ולפיתוח הרובע היהודי בתחילת 1968, הללו כבר התגוררו בשטח ופעלו בו. באותה תקופה נוצר שילוב מיוחד בין עולם התורה של תלמידי ישיבת הכותל לעולם העבודה והמעשה של חבריהם בגרעין הנח"ל התעשייתי. שילוב זה היה מטרתם המובהקת של בני הציונות הדתית, שפעלו ברוח התורה והעבודה.

– יליד העיר העתיקה, דור שלישי לעוסקים בדפוס. לקוחות בית הדפוס חששו להביא אליו עבודות כיוון שניצב סמוך לגבול, לרגלי החיילים הירדנים על חומות העיר העתיקה. לפיכך חברי הגרעין רכשו ג'יפ לשינוע העבודות שקיבלו לבית הדפוס וממנו. לאחר מלחמת ששת הימים, הר ציון חזר להיות בלב העיר שחברה לה יחדיו והמשימה הביטחונית ביישובו התייתרה. לכן משרד הביטחון החליט להפנות את חיילי הנח"ל למשימת יישוב חדשה. משה נצר, ראש אגף הנוער והנח"ל במשרד הביטחון, זימן לפגישה את יצחק מנדלסון, מרכז גרעין גנ"ת ג'. חיילי הגרעין היו בוגרי ישיבות תיכוניות מקצועיות מרחבי הארץ, בהם רבים משיבת קריית נוער בירושלים. בפגישה נכחו גם מזכ"ל הפועל המזרחי, אליעזר גואלמן, ושולם שפירא – מנהל "מרכז הקואופרציה" של התנועה, שהיה הגוף המיישב מטעם משרד הביטחון. בפגישה הוצעו לאנשי גרעין גנ"ת ג' שתי חלופות להתיישבות המיועדת בהר ציון: רמת הגולן (אזור מושב קשת היום) או הרובע היהודי בירושלים העתיקה. מנדלסון קיבל חופשה מהצבא לכמה ימים כדי לבקר בשתי הנקודות המיועדות ולקיים את ההתייעצויות. לאחר ימים מספר ניתנה תשובה: גרעין גנ"ת ג' החליט לעלות להתיישב בעיר העתיקה. כבר ביום י' בסיוון תשכ"ז (18.6.1967) פנה המרכז הארצי של הסתדרות הפועל המזרחי לראש עיריית ירושלים, טדי קולק, בבקשה רשמית להקים גרעין נח"ל תעשייתי דתי ברובע היהודי. בחודש אוקטובר 1967 עלו הנח"לאים הראשונים להתיישבות ברובע, ובחרו לעצמם את השם "התנחלות מוריה".

הייתה בהילות גדולה לעשות, ליצור עובדות. אני זוכר שסגן ראש העיר בזמן ההוא, הרב שאר ישוב הכהן לחץ לאכלס את הרובע בהקדם האפשרי, לא חשוב מי שיבוא, העיקר שיבואו. ההרגשה הכללית הייתה שאם לא ניצור עובדות בשטח, אנו עשויים לאבד את הרובע.

לצורך משימת ההתיישבות הראשונית, נדרש כוח חלוצי. אנשי הפועל המזרחי, שלום שפירא ואליעזר שפר הציעו למשרד הביטחון להסתייע בחיילי הנח"ל שישבו אז בהר ציון, במסגרת פרק המשימה בשירותם. חיילים אלו השתייכו לגרעין גנ"ת ג', וההצעה הופנתה גם למרכז הגרעין. לאחר שחברי הגרעין נעתרו, החלו אנשי ציבור – בהם השר משה חיים שפירא, הרב יעקב ליזנסקי ומנכ"ל משרד הדתות הרב שמואל זנוויל כהנא, לפעול למימוש רעיון ההתיישבות ברובע היהודי. גרעיני גנ"ת היו גרעיני משימה להתיישבות תעשייתית באזורי ספר. חבריהם הגיעו ברובם משיבות תיכוניות מקצועיות, במטרה לפעול בתחומי התמחותם וליצור קואופרטיב תעשייתי. הם התיישבו בקיבוצים מתועשים (דוגמת לביא ובארות יצחק) וביישובי ספר (דוגמת היאחזות מודיעין), ועסקו במקצועות התעשייה שאותם רכשו: נגרות, מכניקה, דפוס ועוד.

בשנות ה-60, נשלח גרעין המשימה הראשון של הנח"ל התעשייתי הדתי להר ציון, לצורך חיזוק מוצבי צה"ל בגבול ירושלים המחולקת. לבד מפעולתם כחיילים, הם הקימו בהר ציון תעשיית דפוס – "דפוס הר ציון". בית הדפוס שכן סמוך לאתר קבר דוד המסורתי, וזכה בין היתר לתמיכת נח מוזס, מו"ל "ידיעות אחרונות", ולסיוע והכוונה משמעותי ברמץ

ביום כ"ח באייר תשכ"ח (25.5.1968), יום השנה לשחרור העיר העתיקה – יותר מחצי שנה לאחר שנכנסו לרובע היהודי, נחנך רשמית מבנה ההתנחלות (היום ברחוב גל"עד 6). בטקס נכחו נציגי משרד הביטחון, שר הפנים שפירא, מנכ"ל משרד הדתות, הנהלת הפועל המזרחי, חברי גרעיני גנ"ת ומאות אורחים. משה רוסנק, מפקד הרובע היהודי במלחמת העצמאות, אמר: "אכן חלום גדול נתממש היום על ידם". שלום שפירא, מיוזמי המפעל, ציין כי: "ביום זה – יום שחרורה של ירושלים – רושם הנח"ל התעשייתי הדתי דף חשוב מעל דפי ההיסטוריה של עם ישראל בארצו. הוא מחדש חיי שיתוף כלכליים על בסיס התורה והעבודה בהתנחלו באזורי פיתוח עירוניים, החשובים לעם ישראל ולמדינת ישראל". מרכז הגרעין מנדלסון נזכר כי:

בסיום הטקס נותרנו הנח"לאים לבד בבניין הריק. ללא מיטות וארונות, ללא גז ומקרר, בקיצור ללא כלום. כאן באה צעקה מצד חברי הגרעין, איך נחיה, מה נאכל ואיפה נישן, אבל לא אנו הצנחנים שניכנע לכלום ולחוסר ששלט בבניין. בעזרת היוזמה והמרץ העצום והבלתי נדלה של חברי הגרעין התחלנו לאסוף מכאן ומשם, לבנות בעצמנו, כל אחד תרם את חלקו והתחיל לזוז משוהו. הרצון הלוהט להיאחז בירושלים בין החומות ולהפגין נוכחות יהודית, להיות הוכחה חיה וחותכת שמכאן לא נוז עוד לעולם, הוא שהניע אותנו.

הוכחה שמכאן לא נוז

מוסדות שונים נרתמו לסייע להתנחלות הצעירה, שמנתה בראשית דרכה כ-20 בחורים: הפועל המזרחי, ישיבת קריית נוער, משרד הדתות, משרד האוצר ועוד; תע"ש ירושלים קיבלה את בעלי המקצוע המתאימים לעבודה במפעליה; גם הוועד למען החייל, עובדי עיריית ירושלים והקרן לירושלים (בראשות טדי קולק) תרמו לביסוס ההתנחלות. באופן נדיר ההתנחלות אף זכתה לקוטלפון כבר בקיץ 1968, חודשים ספורים לאחר עלייתה לקרקע. לאט לאט נרכש הציוד למטבח ולמגורים, והחברים ניהלו את חייהם בצניעות ובשיתוף, כנהוג בקואופרטיב. המשכורות מהעבודה הועברו במלואן לקופה הציבורית, והחברים היו זכאים להחזיר הוצאות אישיות ואש"ל שלא יעלו על כ-90 לירות לאדם.

בגרעין נקלטה קבוצת עולות חדשות דתיות מארצות הברית ומצרפת, וכן "צבריות" שהגיעו במסגרת שירות לאומי. הנשים עברו קורס פקידות וקורס הכשרה במדידה ובקרה במכשירים עדינים במסגרת תע"ש, וכן עסקו במשק הבית. הגברים, בוגרי הכשרה מקצועית, עבדו במגוון מקצועות: מומחי המכניקה עבדו בתע"ש; יודעי הדפוס עבדו בבית הדפוס של הגרעין בהר ציון וכן בשלוחות המדפיס הממשלתי ב"חצר יחזקאל יהודה" שברחוב חב"ד ברובע היהודי. חברי גרעין גנ"ת הוותיקים הקימו ליד שער יפו את "דפוס העיר העתיקה" (שלימים יצא אל מחוץ לחומות). חברים אחרים עבדו בנגריית עציון בשכונת תל ארזה, וכן במסגרייה ובנגריית כדורי בשכונת רוממה. חלק מחברי הגרעין יצאו לקורס מלונאות,

אך ברובע היהודי לא נפתח מלון. חברי הגרעין יצרו לעצמם פעילות חברתית ענפה, שכללה מפגשים עם סופרים ומשוררים ודיאלוגים עם אנשים מכל גווני הקשת הפוליטית – יגאל אלון, הרב ש"ז כהנא ועוד. הסופרת מרים ילך שטקליס חיבבה את בני הגרעין ונהגה לבוא מביתה שברחביה לערבי התרבות שארגנו בהתנחלות, בסיוע הרכב ששימש את חברי הגרעין לשניוע עבודות דפוס. הוא שימש כלי תחבורה משמעותי מהעיר העתיקה שעדיין לא הגיעה אליה תחבורה ציבורית סדירה.

מבחינה רוחנית, הנח"לאים "אומצו" בידי הרב משה צבי סגל והרב דוד שפירא, רבה של שכונת בית הכרם. הרב שפירא שימש רב ההתנחלות וחיתן את כל הזוגות הראשונים מבני הגרעין ברובע היהודי (ראו מסגרת). דוד צפרוני, שהיה מבכירי החברה לפיתוח הרובע היהודי, סיפר כך: "המגמה הייתה להביא דווקא זוגות צעירים, אלא שהתנאים הפיסיים של הרובע – רטיבות, פטריות על הקירות, רחובות לא מרוצפים ועוד, הקשו על השיווק. לשמחתי, דווקא חברי הגרעין שהתחתנו היו התחלה נחשונת וטובה באכלוס הרובע. ידענו שאחרי הזוגות הראשונים יגיעו עוד".

בשנת 1972 נסגרה התנחלות מוריה, בהחלטת חברי הגרעין שהבינו כי אין אופק להתיישבות שיתופית תעשייתית בין החומות. חלקם ביקשו להשתקע ברובע ואחרים כבר השתלבו במקומות עבודה מחוץ למסגרת הגרעין. 12 זוגות רכשו דירות וגרו תקופה ארוכה ברובע היהודי, וכיום נותרו ארבע משפחות שעדיין גרות בו.

הציטוטים מתוך עדויות חברי גרעין גנ"ת ג.

התחלה נקיה: ילדי היאחזות מוריה בפתח הבית

יבוא דודי לגנ"תו

בת הגרעין מזל צאיג מספרת

אני התחתנתי אז כי היה צורך ליישב את הרובע היהודי ביהודים, לא תכננתי באותה תקופה בכלל להתחתן. בערב תשעה באב אני מקבלת טלפון ממנדי - יצחק מנדלסון, מרכז ההתנחלות: "פגישה של כל חברי הגרעין שיש להם חברות". על מה ולמה? "אתם תראו". הגענו לביתו של מנדי שכבר גר ברובע בדירה של חדר. מנדי פתח ואמר: תקשיבו, הרובע היהודי ריק מיהודים, אנשים לא באים לגור פה, משפחות עם ילדים פוחדות, אנחנו גרים בין ובתוך הערבים, אם אתם רוצים שהרובע היהודי ייושב ביהודים, בואו תהיו חלק מהעשייה, תתחתנו ותגורו פה. עכשיו, בעקבותינו, תגענה משפחות נוספות, כך תתחיל ותתהווה הקהילה של הרובע היהודי בירושלים. שאלנו: מתי? תשובת מנדי: עכשיו!

שאלנו איך נספיק להתארגן לחתונה עכשיו? תשובת מנדי: החתונה תהיה ברחבת בית רוטשילד, זה יהיה בחוץ, זה חייב להיות לפני ראש השנה כי אחרי זה קר מאוד בחוץ, אין ארבעה חודשים להתארגן, צריך תוך חודשיים להתארגן לחתונה. עכשיו מקבלים החלטה על החתונה ובתוך חודשיים מתחתנים, תחשבו לרגע ותנו לנו תשובה. מנדי היה מרכז ההתנחלות, ידענו שמאחוריו עומדים פרנסי הפועל המזרחי ואנשי קריית נוער. בטחנו בהם. אבל אופן הפנייה האישית והנרגשת הפתיעה אותנו [...] למרות ההפתעה הבנו שיש חשיבות רבה עד מאוד להינשא כעת ולהתיישב בעיר העתיקה בירושלים כדי שתהיה שלנו לנצח נצחים. יצאנו החוצה ואיציק (היום בעלי) שאל אותי: מה דעתך? ואני בשוק, רק חצי שנה אני מכירה אותו, עוד לא חשבתי על זה, היינו עדיין ילדות, אנחנו חייבות לשתף את ההורים! ואז איציק אומר: "וציונות זה לא חשוב?" נשארתי פעורת פה, בטח שציונות זה חשוב, בסדר, טוב, אני מסכימה! שיהיה!

אליעזר שפר בבית ההיאחזות (רח' גלעד 6)

לחם ומלח בחנוכת ההיאחזות, כ"ח באייר תשכ"ח, מימין: ש"ז כהנא (מנכ"ל משרד הדתות), שלום שפירא, יצחק מנדלסון, הרב משה סגל וחבר הגרעין גולדברג (באדיבות אליעזר שפר)

לעיון נוסף

1. ר' אודם, חלוצים בין החומות - סיפורה של התנחלות נח"ל מוריה בעיר העתיקה, 2016
2. מ' נאור, הרובע היהודי בעיר העתיקה ירושלים, ירושלים 1987
3. א' שילר, "שיקום הרובע היהודי", אריאל, 44-45 (1986), עמ' 133-141